

СРПСКА АКАДЕМИЈА НАУКА
ИНСТИТУТ ЗА СРПСКИ ЈЕЗИК

НАШ ЈЕЗИК

НОВА СЕРИЈА

Књ. VIII св. 5—6

БЕОГРАД 1957

САДРЖАЈ

	Страна
1. А. Белић: Старословенски језик	125—127
2. М. Стевановић: Око значења зориста	128—144
3. Б. Милановић: О неправилним облицима глагола <i>извинити (се)</i> и његовом значењу	145—150
4. Б. Марков: О наставцима <i>-ана, -лија, -лук</i> и <i>-ција</i>	151—170
5. М. Пешикан: „Одредни придев у српскохрватском језику“	171—174
6. А. Пецо: Социјатив без предлога <i>с</i>	175—183
7. Б. М. Николић: Акцент присвојних придева типа <i>момков, очев,</i> <i>сестрин</i>	184—188
8. Б. Шљивић-Шимић: <i>Нерейвански</i> или <i>нерейлански</i>	189—195
9. Језичке нове	196—199

УРЕЂУЈЕ ОДБОР

Секретар Уређивачког одбора — Бранислав Милановић

Научно дело

ИЗДАВАЧКА УСТАНОВА САН

БЕОГРАД

1957

Слог: „Научног дела“, Београд, Вука Караџића 5.
Штампа и повез Графичког предузећа „Академија“, Београд, Космајска 28.

СОЦИЈАТИВ БЕЗ ПРЕДЛОГА С

Савремена граматика нашег језика социјативни инструментал дефинише као падеж у коме стоји „име појма у чијој заједници се врши радња“, а као члан заједнице не сматра се само равноправни партнер или саучесник у вршењу глаголске радње „већ и сваки предмет, свако стање и особина коју неко има стално или и само у време вршења дотичне радње“ (М. Стевановић, Граматика српскохрватског језика, II издање, 390). Овај падеж за разлику од правог инструментала, инструментала средства, увијек се и морфолошки посебно означава; он увијек, бар у књижевном језику, тражи и спољну ознаку — предлог *с* (*са*). Према томе предлог *с* (*са*) обавезно се употребљава не само у примјерима као: *Петар иде са Марком*, него и у примјерима као: *Ушао је у њосјорије са шеширом на глави* или *С њугом ње њрашимо*, насупротив примјерима инструментала за оруђе као што су: *Ударо га је руком* или *Задруге своје њиве ору њрашорима*, гдје облик у овом падежу означава средство којим се врши глаголска радња.

Овакво је стање у нашем књижевном језику, али није и у свим говорима српскохрватског језика, па не ни у свим оним који чине ужу основицу књижевног језика. У неким од тих говора, као што је познато, поодавно се почела губити разлика између инструментала средства и инструментала друштва и они су почели да се морфолошки једначе. То једначење, углавном, врши се у корист инструментала друштва-социјатива па се и за означавање оруђа, наиме, употребљава облик социјатива.

О овим синтаксичким проблемима у нашој науци било је и раније ријечи. Специјално овом проблему посвећена је читава студија Милке Ивић „Значења српскохрватског инструментала и њихов развој“ (Београд, 1954). У том раду говори се и о проблемима морфолошких једначења ових двају облика. Према материјалу којим је располагала, Милка Ивић је све наше говоре

подијелила у три групе (н. д. 211). Мене овдје интересују они говори у којима се то једначење врши у корист инструментала средства-оруђника, одређеније речено — у којима за социјативну конструкцију имамо просту везу двају појмова без икакве спољне ознаке, бeз предлога.

Број говора у којима имамо такво стање, како се види и из рада другарице Ивић, врло је мали. Она је управо располагала подацима само из једног говора, и то говора који је прије неколико вјекова прекинуо органску везу са говорима матице земље и који је врло рано потпао под утицај једног несловенског језика. На другој страни број говора који имају социјативну конструкцију и за праву инструменталну, тј. конструкцију оруђника, знатно је већи (в. н. д. 227—228).

Појава социјативне конструкције и у оруђничкој служби најчешће се у нашој синтакси доводи у везу са утицајем других, несловенских језика (в. М. Стевановић — Један прилог српско-хрват. синтакси, Зборник А. Белића, Београд 1937, 308; а и М. Ивић, *op. cit.* 228—229). Страни се утицај, очевидно, не може спорити. Поготову не тамо гдје имамо и других особина развијених под утицајем страних језика (фонетских, морфолошких и лексичких). Али се ова особина могла развити и ту, на нашем тлу, без потстрека са стране. Она се могла развити, рецимо, под утицајем бројних и других конструкција с непромјенљивим основним дијеловима. Тако се према: *Оре са два њлуга* или *Оре с неколико њлугова* и *Ради са два ножа* или *Ради с неколико ножева* предлог с могао уопштити и у конструкцијама као *Ради са ножем* или *Оре са њлугом*. Доцније су овакве конструкције, потпомогнуте правим социјативним, могле постепено потискивати инструменталне и постати доминантне у већини наших говора.

Супротна појава није обична у нашим говорима, не бар у оним који су нам до данас познати. Ту особину, сасвим природно, не налазимо као обичну ни код писаца. П. Ђорђевић, који се међу првима бавио овим проблемом (в. О падежима без предлога, Гласник СУД бр. 69), наводи само неколико примјера социјативног инструментала без предлога с као: *А на њосџели млада сџи малакним чедом на руци; Јер се, њоје, царем завадисмо; Није лако богом райшовати; Сесџрице браћом расџавио* — али и он сматра да је „такав инструментал у савременом језику (рад је штампан 1889,

А. П.) тако редак, да га сем песама готово нигде више нема“. и додаје да се „и овде често можемо питати: да није случајно изостављен предлог *c*?“ (стр. 70). Милка Ивић, која је и дубље и свестраније ушла у разматрање овога проблема и дала савременије тумачење тога питања, наводи више оваквих примјера из књижевних дјела (стр. 215 и даље).

У неким нашим говорима имамо појаву напоредног употребљавања инструментала са *c* и без *c* како за права социјативна тако и за права оруђничка значења. Та је појава доста обична у архаичнијим говорима Црне Горе; исп.: *Нешићо се свађа директорем...*; *Блеше Милићем у фријашеља* и сл., иако и: *Разбијо му е главу с каменом...*; *Неће се мој с мойишком него њрекојаше с њалом*. (М. Стевановић, Источноцрногорски дијалекат, стр. 108—109). Таквих примјера наводи и Б. Милетић из Црмнице (СДЗБ. IX, 521 и даље). Али је у нашим говорима риједак случај да се ова два падежа једначе искључиво у корист инструментала средства-оружника. Милка Ивић, како је напријед речено, била је обавијештена о тој особини само у говору Галипољских Срба у којем имамо „доследно укидање употребе социјативног предлога“ (стр. 234). А ову појаву у говору Галипољаца она доводи, и не без разлога, у везу са утицајем турског језика.

Како видимо, ни овај једини говор, *c* обзиром на страни утицај и на врло рано прекинуту везу са говорима матице (негдје крајем XVI или почетком XVII вијека), није давао материјала за праћење те појаве на нашем тлу. Због тога, а и зато што ми још немамо описане све наше говоре, М. Ивић је и извела на основу материјала који су јој пружали досад описани говори закључак: „... да нигде немамо морфолшко изједначење инструментала и социјатива у корист инструментала сем у говору Галипољских Срба“ (стр. 234). Између осталих ми још немамо описане говоре западне Босне и Босанске Крајине. Сем онога што је о тим говорима рекао М. Решетар у своме раду „*Der štokavische Dialekt*“ о њима постоје свега још два мања рада. Један је од проф. М. Павловића о говору Јајца (СДЗБ. III), а други је извјештај Г. Ружичића о испитивањима говора западне Босне (Годишњак Задужбине Саре и Васе Стојановића, књ. I). Али то је све недовољно да нам да јасну слику говора на тако широком подручју; а ти говори пружају доста интересантног материјала за нашу науку. Таквог

материјала има много и у говору бањолучких муслимана. То је икавско-шћакавски говор који поред осталих особина карактерише и то што скоро редовно има морфолошки изједначен инструментал и социјатив у корист инструментала. Ја имам примјера из говора муслимана Бање Луке и њене непосредне околине, а ту особину констатовао сам и у говору неких муслиманки које су родом из Босанског Новог и Санског Моста. Према обавјештењу које сам добио од једне студенткиње Филозофског факултета у Београду и у говору муслимана њеног родног мјеста, Приједора, та је особина сасвим обична.

Сви примјери у којима би се по критеријуму књижевног језичког осјећања данас обавезно употребио предлог *с* нису исте природе. Док за једне не може бити сумње да се ради о друштву, за друге се може рећи да у себи носе нијансу других значења која не траже предлог уз облик имена. Зато ћу ја све забиљежене примјере у којима се у овом говору не употребљава предлог, а књижевни га језик обавезно захтијева, подијелити у неколике групе:

а) У прву групу ишли би примјери са типично социјативним глаголима — глаголима који увијек траже два учесника у вршењу дотичне радње, као и сви примјери са глаголима што означавају радњу која не тражи другог саучесника, али кад се у извјесним случајевима успостави контакт између два партнера, они се послије јављају као равноправни вршиоци те радње. Такви су примјери уз глаголе: *разговарати*, *говорити* и сл.:

Разговарао сам Весом; Јуџрос сам разговарао Милом о томе; Рекла сам јој да разговара мамом ња да нам кући њерја; Синоћ смо разговарали баком; Директором сам говорила; То она њошифаром говори; Говори ти њравником; Јуџрос нештио говорим мамом; Здоговори се ти Милом; Јеси ли се здоговорила мамом;

уз глагол *радити*: *Лако је баком радити; Суџра ћу ја ово баком најравити; Правила сам госпођом колаче; Ја ћу мамом њравити слајко; Она вавик сама девера крвама; Она сама девера дјецом, а он ни хабера.*

Такав је и примјер: *Што год ја радим, радим адвокатом*, (примјер је забиљежен у судници). Истина, ту би се могло помишљати и на средство, али је очигледно у питању друштво. Го-

ворник је хтио на суду да каже да он све послове свршава не сам него уз помоћ адвоката, са адвокатом.

уз глагол *илесати*: *Кад сам илесо ћерком његовом; Плесо сам Маријом; Плесала је докџором;*

уз глаголе: *ићи, доћи*: *Сека сад иде Алијом; Ја ћу ићи мамом у Београд; Кад иде високим човјеком илахо изгледа мала; Иди ићи иијом, а ми ћемо за вама; Ишла сам Адемом у град; Онај ишио је ишо Есмом; Дошла је Азром; Хоћеш доћи Лазом да иогледаише оно; Честио би долазила Олгом нашој кући; Дођи Мином скуија; Нек она дође бабом; Ако не дође Муниром, дође мамом; Ја ћу изаћи бабом шейаиши; Изишио је дјецом у иарк; Честио Фаишимом ирошейша;*

уз глагол *сиавати*: *Сиаваш ли баком или мамом?; Сама сам сиавала мамом у соби; Можеш у ћумезу, сад је добро сиавати кокошима* (то је био одговор дјетету које је у љутини рекло да неће спавати са мамом, него вани);

уз глаголе: *свађати се, иосвађати се*: *Посвађала се даиђом; Вазда се свађа маићером; Увијек се свађала Миром; Посвадила се момком;*

уз глагол *иазити се*: *И сад се иом ирвом иженом иази; Ја сам се вазда Биђом иазила; Не иази се чојеком;*

уз глагол *биити*: *Она сад буде маићером; Била је Есмом на илацу;*

уз остале глаголе: *Ја се Ђоком вазда иоздравим; Поздравила сам се баком; Не умије она Миром; Је ли онај друг ишио смо га срели дјешешом на улици?; Тако и: ку ћу ја дјецом сада.*

У свим наведеним примјерима имамо изражену везу двају лица као равноправних саучесника у вршењу глаголске радње и ту не може бити сумње у право социјативно значење. Међутим, у примјерима уз глаголе *играити се* и *забављати се* не морамо имати само социјативно значење. Појам обилежен овим обликом кад стоји уз овакве глаголе може значити и средство којим неко врши дотичну глаголску радњу. Исп.: *Игра се са друговима*, према *Игра се друговима*. Али ту није тешко поставити границу између ова два значења. Ако имамо равноправне учеснике у вршењу те радње, ако нико од њих не показује никакву надмоћност — ни физичку ни духовну, ријеч је о заједничком и равноправном учешћу у извођењу глаголске радње; међутим ако један од уче-

сника посједује извјесну надмоћност и показује жељу да је испољи, може се помишљати и на значење правог инструментала — оруђника. Моји примјери припадају првој групи значења, према томе иду у напријед наведене социјативне примјере. Такви су: *Пишала га шио се не игра друговима; Не игра се дјецом кад оде у дворниште; Игра се Азром; Вазда се игра малом дјецом.*

Насупрот оним говорима у којима се уз глагол *жениши се* употребљава предлог *с*, овдје, као и у књижевном језику, немамо предлога: *Оженио се Амиром; Примлад се оженио Хайком.*

б) У књижевном језику, како се види из напријед наведене дефиниције, предлогом *с* обилежава се и свака друга веза двају појмова „сваки предмет, свако стање и особина коју неко има стално или и само у време вршења дотичне радње“. У овом говору и то се обилежава простом везом двају појмова, без предлога:

Нећу цијеле ћоном; Нисам љравила слајко куйицама; Не носим цијеле кожним ћоном; Куйила је цијеле високом њешом; Правићу чорбу маслом; Добар је чај медом; Добра је салаша красљавцима; Однила је канишцу њоклојцем; Волим љуру маслом; Фино је шио чоколадом; Правила је њишцу јабукама; Можеш љушиши кафом, али не и чајем; Хоћеш ли хурмица хошефом.

У неким од ових примјера могли бисмо помишљати и на то да појам који стоји у овом падежу означава средство којим се вршила или помоћу кога се вршила глаголска радња. Тако — *љравићу чорбу маслом* — може се схватити и као — масло ће ми послужити за прављење чорбе, зачинићу чорбу маслом. Али, овдје се није на то мислило. Горња реченица управо значи — чорба ће поред осталих састојака имати и масла, односно, то ће бити чорба посебне врсте, за разлику од чорбе са кромпирима и сл. Или да узмемо други примјер — *њиша орасима, њиша јабукама*. Ти примјери означавају јела која се разликују од других баш по томе што садрже највише ораха или јабука. Ови примјери и по облику и по значењу разликују се од примјера као: *Пишца њосушца орасима, Пишца њосушца јабукама*. (исп. данас обична јела: *бурек са сиром, бурек са месом, бурек са јабукама, сладолед са шлагом* и сл.) Према томе и сви примјери ове врсте иду међу оне гдје би требало да се употребе предлог, а гдје га претставници овог говора не употребљавају.

в) Предлог се не употребљава ни тамо гдје примјер означава неку физичку особину: Која ти се свиђа? Она *и*лавим очима; Ко би *и*шо за оног високом брадом?

г) Ја сам посебно издвојио примјере гдје би се предлог *c* нашао испред ријечи које почињу тим или њему сличним гласом, а то због тога што и другдје, па и у литератури, има таквих случајева. Тамо се ова појава тумачи сливањем двају гласова у један (Исп. Д. Вушовић — Прилози проучавању Његошева језика, 59).

Такви су примјери: *Побила се сѝрином; Шѝо је ашиковала шофером; Била сам Шефиком у граду; Оѝишла је Сафетом кући; И сад она добро живи свекром; Чиѝав дан сам радила женом; Ишла је Зинком у школу; Сад би и ѝи ѝио Свештом; То сам ѝравила Шемсом; Она ни сесѝром не може скуѝа; тако и: Волим грах сухим месом; Добар је за сѝомак комѝоѝ ѝљивама.*

Насупрот оним говорима гдје се оваква појава може објашњавати сливањем сугласника (Вушовић у таквим случајевима види дуго *c*, на истом мјесту; а тако мисли и проф. Алексић В. Језик Матије Антуна Релковића, стр. 73), у овом говору немамо сливања. Немамо просто због тога што ту ни испред других ријечи које не почињу струјним сугласницима немамо употребу овог предлога, према томе овдје предлога није ни било.

Правилну употребу предлога уз социјативну конструкцију најчешће сам биљежио уз замјенице. Тако поред: *Ено даилица говори неким ѝелефоном; Био је неким друговима на ѝриредби* — обично је: *Побила се ш њом; Шѝа ја имам с ѝобом?; Не иде више с њим; Шѝа ћеш са ѝим?; Иде мамом или са мном; Шѝа радиш с њим?; С ким се сад забавља? Хамдом; Ишла је са мном; Посвађала сам се с њом; Да сам ја с ѝобом, знао бих иѝа бих радио.*

Код млађих правилна социјативна конструкција, вјероватно под утицајем школе и књиге, потискује ову инструменталну, али ни њима она није непозната. Да ли је раније оваква употреба социјатива била општија и распрострањенија тешко је тврдити. Истина, то се може претпоставити, јер је у говору старијих муслимана чешће налазимо.

За означавање инструментала средства, сасвим природно, овдје имамо везу двају појмова само без предлога *c*, бар ја нисам забиљежио од својих објеката супротну појаву. Према томе, ре-

довно је: Ударно га је шољагом; Најуни је мликом; Крава се коље ножем; Ошари се овим њешкиром; Плашио је главом; Ми не једемо рукама него кашиком; Частила ме кафом и колачима; Помаже се шћајом кад иде улицом; Одрези ножем колико ти је доста; Ено која њешто мошником; То сам ја мокрим рукама додирнула.

Тако и: Хоћете ли возом?; Јеси ли дошо возом или аутобусом, Оштили смо возом, а враћили се ћиом; Ишли би колима на чииав дан; Никад нисам ћућовала авионом.

И на крају како објаснити ову појаву?

Одговор на ово питање није лако дати. Претходно би било потребно испитати гдје све имамо ову особину, да ли је она искључиво позната муслиманском становништву или за њу знају и други (један студент из Бање Луке увјерава ме да се овакав социјатив може чути и од немуслимана¹ — ако је то тачно, могуће је да су је они примили од муслимана), као и то да ли је овакав социјатив раније био обичнији него данас што би се могло утврдити у архивама, ако их још гдје има. Тако, свестранијим испитивањем не само говора муслимана Бање Луке, него и говора становника цијеле Босанске Крајине могли бисмо доћи до задовољавајућег одговора на горње питање. За сад ја бих могао дати двије могуће претпоставке:

1. Могло би се претпоставити да се у овом говору, насупрот свим осталим који су остали у саставу говора матице земље, морфолошко једначење ових двају облика извршило у корист инструменталне конструкције без икаквог потстицаја са стране, макар да нема доказа какви постоје за вршење једначења у корист социјативне конструкције без страног утицаја.

2. Ако се пође од чињенице да је ова особина, бар према мом материјалу, једино позната муслиманима, и ако је у њиховом говору раније била распрострањенија, онда бисмо могли рећи и за овај говор, као што је Милка Ивић констатовала за говор Галипољских Срба, да је ту особину развио под утицајем турског језика. Истина, данашњи муслимани ових крајева нису билингви, а они у маси сигурно то никад нису ни били. Ипак тим још није откљоњена могућност утицаја турског језика. Без сумње, требаће још и

¹ Према обавјештењу које сам накнадно добио од проф. Ј. Вуковића за ову особину знају и немуслимати из Бихаћа, а и ту је налазимо код муслимана.

терејског и архивског испитивања док се дође до коначног одговора. Али, без обзира на поријекло ове особине, као и на њену распрострањеност, она се не може сматрати књижевном. И зато је сасвим погрешно кад наше радио-станице у својим програмима напишу: *Песмом и игром кроз наше крајеве* — јер ту пјесма није никакво средство којим се иде кроз наше крајеве, него наш пратилац. Исп.: Он све послове ради с пјесмом. Исто тако је погрешно кад се говори, а и пише, *обзиром* а не правилно *с обзиром*, о чему је често писано и у овом часопису. Тамо је указивано да обзир није средство помоћу кога се врши нека радња, него нешто што се има кад се та радња врши, а у таквим случајевима, како је напријед истакнуто, обавезно се употребљава предлог *с*.

А. Пецо